

Kulttuurin tutkimuksen rahoitus

Arto Mustajoki

Tutkimusrahoituksessa tapahtuneet muutokset viimeisten kymmenen vuoden aikana eivät ole kaikilta osin olleet myönteisiä kulttuurin tutkimuksen näkökulmasta. Tulevaisuus näyttää ehkä kuitenkin valoisalta. Kulttuurin tutkimuksella on oma itseisarvonsa ihmiskunnan tietovarannon kasvattavana ja ihmisten tietämystason nostajana. Tämän rinnalle syntyy runsaasti myös sellaista kulttuurin tutkimusta, jota voidaan suoraan hyödyntää. On ymmärrettävä, että Tekes tai Nokia ei ole kiinnostunut rahoittamaan tutkimusta, joka liittyy esimerkiksi venäjän substantiivien painotyypin historiaan. Sen sijaan ne rahoittavat varmaan mielellään tutkimusta, jossa selvitetään venäläisen nuorison tapoja hyödyntää uutta informaatioteknologiaa.

Ihmisen kiinnostuksen ja ihmisen tekemän tutkimuksen kohteet voidaan jakaa neljään päälohkoon (kuva 1). Nelikentän yläpuolen muodostavat ihminen osana yhteisöä ja ihminen fysiologisena olentona. Alapuolelle on sijoitettu se ympäristö, jossa ihminen elää. Se jakautuu luontoon ja ihmisen tekemään ympäristöön. Kuten on helppo havaita, nelikenttien rajat eivät ole jyrkkiä keskiviivan kummallakaan puolella. Ihmisen fysiologiseen tilaan ja terveyteen vaikuttaa se, miten hän käyttäytyy sosiaalisena olentona. Vastaavasti ihmisen fysiologia vaikuttaa siihen, miten hän toimii yhteisössä. Ympäristön suhteen rajanveto on vähintään yhtä häilyvä. Tästä riittää esimerkiksi sanan kulttuuri alkuperäinen merkitys: maan muokkaus, maan viljely. Siinä ihminen edesauttaa ja hyödyntää luonnon omaa toimintaa.

Rajojen vetäminen tutkimuksen eri lohkojen välille on sinänsä turhaa, koska yhä useammin kiintoisa uusi tutkimus sijoittuu eri kenttien sauma-kohtiin. Emme voi kuitenkaan puhua kulttuurin tutkimuksen rahoituksesta ellemmme ensin määrittelemme mitä tarkoitamme kulttuurilla. Tähän nelikenttä tarjoaa karkeudesta huolimatta jonkinlaisen pohjan.

Missä sitten tässä nelikentässä on kulttuuri ja sen tutkimus? Edesmennyttarttolainen semiootikko Juri Lotman määritteli kulttuurin luonnon vastakohtaksi. Näin tulkittuna myös teknologia, ihmisen kaikki aikaansaannokset ovat osa kulttuuria. Jos käyttäisimme Lotmanin määritelmää, puheemme kulttuurin tutkimuksen rahoituksesta saisi todellisen hehkutuksen luonteen, onhan juuri teknologian tutkimusrahoitus noussut viime vuosina muita aloja paljon nopeammin.

Tavallisempaa on kuitenkin se, että kulttuuriksi tulkitaan se osa nelikenttää, jossa tarkastellaan ihmistä yhteiskunnan osana B olentona joka on verbaalisessa ja ei-verbaalisessa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa, olentona joka tuottaa yhteiskuntamuotoja, taidetta ja uskontoja, olentona joka säätää lakeja ja jonka käyttäytymistä ohjaavat erilaiset arvostukset ja sosiaaliset paineet, olentona joka tietoisesti kasvattaa jälkeläisiään ja itseään (kuva 2). Näihin kaikkiin aiheisiin kohdistuvaa tutkimusta voidaan kutsua kulttuurin tutkimukseksi. Ihmistä fysiologisena luontokappaleena tutkii lääketiede. Keskiakselille sijoittuvat niin sanotut perustieteet, kuten filosofia, matematiikka, fysiikka, kemia ja biologia. Ihmisen konkreettiset aikaansaannokset ja niiden tuottaminen voidaan laskea teknologian piiriin. Näin tulkittuna luonnontieteet tutkisivat sanamukaisesti vain luontoa. Usein kuitenkin käsitettä @luonnontiede@ käytetään laajemmin, niin että se kattaa kaiken muun kuin äsken määritellyn kulttuurin tutkimuksen. Näin menetellään seuraavassa, kun tarkastellaan kulttuurin tutkimuksen asemassa tapahtuneita muutoksia viimeisten kymmenen vuoden aikana. Jakoa luonnontieteisiin ja kulttuurin tutkimukseen ei ole sinänsä tarvetta korostaa B niillä on paljon yhtymäkohtia ja uskon että tulevaisuudessa yleistyvät tutkimushankkeet, joissa on mukana tutkijoita kummaltakin puolelta.

Tutkimuksen uudet rahoitusmuodot: kulttuurintutkimus perässähihtäjänä

Kuten tunnettua, tutkimustoiminnan rahoitus on viimeisten kymmenen vuoden aikana kehittynyt maassamme suotuisasti. Sekä juhlapuheissa että arkipäivän argumentoinnissa poliitikot tuovat kernaasti esille tärkeimmän asiaa kuvastavan indikaattorin, tutkimustoiminnan osuuden bruttokansantuotteesta. Tästä luvusta on tullut kilpailulaji, jossa Suomi on halunnut menestyä. Tuloksena on ollutkin ennennäkemätön kehitys. Jo sinänsä kunnianhimoisia tavoitelukuja on jouduttu korjaamaan ylöspäin. Huima rahoituspanostuksen nousu on johtanut siihen, että tällä hetkellä Suomi sijoittuu kyseisessä lajissa palkintosijoille maailmankin mittakaavassa. Uskon, että suomalainen yhteiskunta voi korjata tämä kehityksen positiivisen sadon tulevien vuosien aikana.

Nopean kasvun huumassa on kuitenkin jäänyt vähemmälle huomiolle tuon usein toistetun indikaattorin tarkempi analyysi. Tosiasiallisesti merkittävä kasvu on tapahtunut nimenomaan yritysten tutkimustoiminnassa. Vaikka valtiokin on lisännyt absoluuttisesti omaa panostustaan, niin sen suhteellinen osuus on viime vuosien aikana merkittävästi pienentynyt. Lisäksi valtion rahoituksesta entistä suurempi osa menee yritysten tutkimustoiminnan tukemiseen. Tekesin budjetti on noussut kymmenessä vuodessa 1,4 miljardia markkaa, kun taas Suomen Akatemian vain runsaat puoli miljardia. Uusi huomattava tutkimuksen rahoittaja, Euroopan unioni, painottaa sekin tutkimuksen välitöntä hyödynnettävyyttä. Kaikesta tästä on ollut seurauksena tutkimuksen painopisteen selvä siirtyminen sanotusta perustutkimuksesta niin sanottuun soveltavaan tutkimukseen. Toinen tutkimustoiminnan tosiasialliseen volyymiin vaikuttava tekijä on yliopistojen voimavarojen kehitys. Kun tutkimustoiminnan osuutta BKT:stä lasketaan, yliopistojen kohdalla käytetään hyvin karkeaa laskutapaa: 30 % niiden menoista lasketaan menevän tutkimustoimintaan. Tosiasiassa perusmäärärahan lasku ja opiskelijamäärien nousu on johtanut siihen, että yliopiston opettajilla on entistä vähemmän mahdollisuuksia tehdä tutkimusta oman virkatyönsä puitteissa. Tästä kärsivät tietysti kaikki alat, mutta kipeimmillään se näkyy niillä aloilla, joilla on vähemmän mahdollisuuksia saada ulkopuolista tutkimusrahoitusta. Kulttuurin tutkimuksen rahoituksen volyymissa on tapahtunut viimeisten kymmenen vuoden aikana positiivista kehitystä. Mahdollisuudet saada ulkopuolista tutkimusrahoitusta ovat lisääntyneet. Samalla ei voida olla kiinnittämättä huomiota siihen, että kulttuurin tutkimuksen suhteellinen osuus tutkimustoiminnan kokonaismäärästä on selvästi pienentynyt. Entä sitten tutkimustoiminnan rahoitusmuodoissa tapahtuneet muutokset?

Niissäkin voidaan havaita samansuuntainen kehitys: veturina ovat olleet luonnontieteet, kulttuurintutkimus on ollut perässä kulkevassa vaunussa. Junan vauhti itessään on ollut kova. Kaikki tärkeät uudet tutkimuksen rahoitusmuodot B tutkijakoulut, väitöskirjan jälkeinen tutkijakoulutus ja huippuyksikkörahoitus B ovat lähteneet ensisijaisesti luonnontieteiden tarpeista. On toki heti lisättävä, että kaikki ne ovat vaikuttaneet positiivisesti myös kulttuurin tutkimuksen kehitykseen. Tämä seikka ei kuitenkaan muuta sitä tosiasiaa, että kyseiset rahoitusmuodot ovat omimmillaan juuri luonnontieteissä.

Nelivuotinen nopeaan tohtoroitumiseen tähtäävä tutkijakoulu soveltuu erinomaisesti niille aloille, joissa nuori tutkija toimii osana suurta tutkimusryhmää ja tekee väitöskirjansa yhdessä ohjaajiensa kanssa julkaistuista artikkeleista. Niillä aloilla, joissa väitöskirja on itsenäisempään työhön perustuva yhden ihmisen kirjoittama monografia, tohtoriksi kypsyminen on hitaampi prosessi B näin on ainakin tähän asti ajateltu. Vaikka kulttuurin tutkimuksen piirissä tapahtuvaa jatkokoulutusta on ollut vaikea ahtaa tutkijakoulujen muottiin, uudella järjestelmällä on ollut paljon positiivisia vaikutuksia: ohjaus on tehostunut, yhteistyötä tehdään entistä enemmän, toiminta on kansainvälistynyt. Seurauksena on ollut myös se, että tiukat ajalliset raamit pakottavat luopumaan aikaisemmasta tavoitteesta, joiden mukaan väittelijä on oman erikoisalansa paras asiantuntija ainakin Suomessa, usein myös laajemmin tiedemaailmassa. Mielenkiintoinen, hieman paradoksaalinen seikka liittyy tutkijakoulujen hakupaiseeseen. Vaikka tutkijakoulut eivät suoraan istu kulttuurintutkimuksen traditioihin, hakijoita tutkijakoulupaikkaa kohti on eniten juuri kulttuurin tutkimuksen alueella. Liian moni hyvä hakija jää tutkijakoulujen ulkopuolelle paikkojen vähäisyyden vuoksi. Väitöskirjan jälkeinen koulutusvaihe, postdoc-järjestelmä, on syntynyt lääketieteen piirissä. Tämä on ymmärrettävää, kun otetaan huomioon, että väitöskirja on lääketieteen opiskelijan ensimmäinen tieteellinen työ. Niillä aloilla joilla jo perustutkintoon liittyy pro gradu Btutkimus, ajateltiin ennen, että jos maisteri on osoittanut kykenevänsä itsenäiseen tutkimustyöhön B ainakin jos gradu on hyvä. Uuden ajattelutavan mukaan siis tohtorikaan ei ole vielä valmis tutkija, vaan tähän tarvitaan vielä lisäkoulutusta. Tämäntapainen tulkinta tuntuu vieraalta kulttuurin tutkimuksen piirissä. Kaikesta huolimatta tutkijatohtorien paikat on toki otettu ilolla vastaan. Ne ovat antaneet hiljattain väitelleille tutkijoille mahdollisuuden lisäpätevytykseen. Tutkijatohtorien paikat ovat luoneet tärkeän puskurijärjestelmän aikana, jolloin supistuva perusrahoitus on estänyt yliopistoja rekrytoimasta uusia opettajia palvelukseensa.

Huippuyksikköjä perustetaan monessa maassa ainoastaan luonnontieteisiin. Suomessa on alusta alkaen lähdetty siitä, että tutkimusala ei ole ratkaiseva, vaan se, kuinka korkeatasoisesta tutkimuksesta on kyse ja miten tutkimustoiminta on organisoitu. Tästä yleisperiaatteesta huolimatta, eri alojen tutkijat eivät ole samoissa lähtöasemissa johtuen erilaisesta tutkimustraditiosta. Tämä näkyy myös siinä, että kulttuurin tutkimuksen piirissä toimivien tutkijoiden on paljon vaikeampaa tehdä uskottava huippuyksikköhakemus. Kaikesta tästä on seurauksena, että huippuyksikköiden joukossa on melko vähän kulttuurin tutkimukseen liittyviä tutkimusryhmiä. Näin siitä huolimatta, että käsitykseni mukaan kulttuurin tutkimuksen piirissä Suomessa on enemmän lähellä maailman ehdotonta huippua olevia tutkijoita kuin monella muulla alalla. Kokonaisuudessaan maassamme viimeisten kymmenen vuoden aikana harjoitettua tiedepolitiikkaa voidaan perustellusti pitää menestystarinana. Tämä näkyy siinä, että muiden maiden tiedepolitiikasta vastaavat henkilöt käyvät sankoin joukoin ottamassa oppia Suomen tutkimusrahoituksen rakenteista. Tapahtuneesta kehityksestä on syytä olla ylpeä. Liialliseen itsetyytyväisyyteen ei pidä kuitenkaan sortua, vaan meidän on kriittisesti arvioitava nykyisiä tutkimuksen rahoitusmuotoja ja painopisteitä sekä tehtävä niihin tarvittavia korjauksia. Se mikä on ollut viisasta jossakin kehityksen vaiheessa, voi olla epätarkoituksenmukaista jossakin toisessa tilanteessa.

Rahoituspainopiste perustutkimukseen

Haluaisin tuoda keskusteluun suomalaisen tutkimusrahoituksen tulevaisuudesta kolme periaatteellista kysymystä. Ensimmäinen niistä liittyy tutkimuksen ja tutkijoiden diversiteettiin. Tutkijakoulutusjärjestelmä ja erityisesti huippuyksikköiden rahoitus johtavat tutkimusalojen kapeutumiseen. Kun suomalaiseen tutkimukseen halutaan luoda paljon puhuttuja keihäänkärkiä, joudutaan samalla tinkimään tutkimusalojen kattavuudesta. Tämäntapainen politiikka auttaa synnyttämään joitakin suppeita aloja, joilla Suomessa on maailman huippua oleva tutkijoiden keskittymä. Yhteiskunnan tarpeiden kannalta tällaisen tutkimuspolitiikan liialliseen korostamiseen sisältyy kuitenkin riskejä. Erityisen kipeästi tämä näkyy kulttuurin tutkimuksen alalla, jossa tutkijoiden kokonaisuus on melko pieni. Maassamme ei tarvita kymmeniä Portugalin renessanssitaiteen tutkijoita. Sen sijaan meillä olisi hyvä olla suuri joukko tohtoritasoisia taiteentutkimuksen asiantuntijoita, jotka kattavat mahdollisimman hyvin taiteen eri aikakaudet ja suuntaukset. Perustutkimuksen ja soveltavan tutkimuksen raja on viime vuosina hämärtynyt. Vaihtaisin käsitteiden jälkimmäisen osan toiseksi ja puhuisin nopeasti hyödynnettävästä tutkimuksesta. Perustutkimuksenkin tuloksia voidaan mahdollisesti myös hyödyntää. Se ei ole kuitenkaan tutkimuksen välitön tavoite. Nopeasti hyödynnettävän tutkimuksen tekemisen ensisijainen motiivi on saada aikaan tutkimustuloksia, joilla on välitöntä käyttöä.

Ottakaamme joitakin esimerkkejä. Nopeasti hyödynnettävää johonkin konkreettiseen tarkoitukseen käytettävää tutkimusta tehdään esimerkiksi silloin, kun kehitetään geenimanipulaation avulla mikrobi, jonka avulla saadaan tuotettua valkoista paperia luontoa rasittamatta. Vaikka tällaista innovaatiota ei voida heti seuraavana päivänä siirtää osaksi tuotantoprosesseja, hyödynnettävyyden aikajänne on joka tapauksessa suhteellisen lyhyt. Kulttuurin tutkimuksen piirissä ei jostain syystä ole tapana käyttää sanaa innovaatio, vaikka tutkimus saattaa johtaa yhteiskunnan kannalta merkittäviin uudistuksiin. Tästä sopii kuvitteelliseksi esimerkiksi vaikkapa tutkimus, jonka ansiosta lapset saadaan oppimaan matematiikkaa 10 % tehokkaammin.

Hitaasti vaikuttavan perustutkimuksen piiriin kuuluu talvisodan syntyä koskeva uusi tutkimus, joka perustuu aikaisemmin tutkimattomiin arkistomateriaaleihin ja tutkimusaineiston uudenlaiseen synteisiin. Tämäntapainen uusi tutkimustieto leviää ensin yleiseen tietoisuuteen päivälehtien välityksellä. Jos uusi tulkinta saa laajempaa kannatusta tiedemaailmassa, se sisällytetään jonkin ajan kuluttua koulujen historian oppikirjoihin. Tätä kautta se vaikuttaa kokonaisen sukupolven käsitykseen Suomesta historiasta.

Nopeasti hyödynnettävän tutkimustiedon taloudellisia vaikutuksia voidaan yrittää

mitata ainakin jollakin karkeustasolla. Kun puhutaan hitaasti syntyvistä vaikutuksista, jotka koskevat ihmisen maailmankuvaa, vaikutukset ovat niin suuria, että niitä ei voida enää mitata rahassa. Lisäksi ihmiset rakentavat maailmankuvansa monista palasista, jolloin yksittäisen tutkimuksen merkitystä ei voida erikseen yksilöidä.

Kun Suomi joutui lamavuosien pyörteisissä ripeässä tahdissa muuttamaan elinkeinorakennettaan, oli oikea ratkaisu, että panostimme voimakkaasti sellaiseen tutkimukseen, jonka tuloksia voidaan nopeasti hyödyntää. Se oli kuitenkin poikkeustilanne. Nyt meillä on varaa normalisoida tutkimusrahoituksen painotuksia ja siirtää rahoitusta takaisin perustutkimukseen, jonka vaikutukset näkyvät vasta pitkällä aikavälillä.

Nokia, Tekes ja kulttuuritutkimus

Olen optimistinen kulttuurin tutkimuksen rahoituksen tulevaisuuden suhteen. Mielestäni tähän on täysi syy. Yhä useammat ajattelevat samoin kuin Suomen Akatemian pääjohtaja Reijo Viiko, joka otsikoi Kulttuuri 2001 -tiedekatselmuksen uutislehden pääkirjoituksensa sanoin @Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimus on investointi tulevaisuuteen@. Sivistysvaltiolla on varaa panostaa myös sellaiseen tutkimukseen, jonka vaikutuksen eivät näy heti. Yhä useammat ovat havahtuneet huomaamaan, että ihmiskunnan hyvinvointi ei ole kiinni vain teknisestä kehityksestä, vaan ennen kaikkea ihmisten tavasta ajatella ja toimia. Kulttuurin tutkimukselta ei pidä kuitenkaan odottaa yksinkertaisia vastauksia maailman ongelmiin. Jokaisen yksilön ja yhteisön on itse koottava tarjolla olevasta tieto- ja kokemusmäärästä oma arvojensa hierarkia ja maailmankuvansa. Kulttuurin tutkimuksen tehtävä on tarjota aineksia tähän ikuisesti jatkuvaan prosessiin.

On ilmeistä, että kulttuurin tutkimuksen keskeisen osan muodostaa jatkossakin sellainen perustutkimus, joka ei tähtää muuhun kuin ihmiskunnan yleisen tietovarannon kasvuun. Tämän rinnalla tulevaisuudessa tullaan tekemään entistä enemmän myös sellaista kulttuurin tutkimusta, jolla on välitöntä käyttöarvoa. Yritykset ovat hyvin tietoisia siitä, että uuden tuotteen läpimeno jossakin maassa ei ole kiinni vain sen teknisistä ominaisuuksista, vaan yhtä paljon siihen vaikuttaa se, missä määrin se sopii kyseisen maan kulttuuriin, tapoihin ja tottumuksiin. Esteeksi saattaa muodostua myös paikallisen lainsäädännön kiemurat. Ihmisen käyttäytymisen lainalaisuusien ja satunnaismuuttujien tuntemus on rahanarvoista asiaa yritykselle myös tuotteen suunnitteluvaiheessa. Kun petrokemian yritys kehittää uusia tuotannollisia innovaatioita, se ei voi välttyä pohtimasta myös henkilökemiaan liittyviä kysymyksiä.

Kulttuurin tutkimuksella on oma itseisarvonsa ihmiskunnan tietovarannon kasvattavana ja ihmisten tietämystason nostajana. Kuitenkin tämän rinnalle syntyy jatkossa runsaasti myös sellaista kulttuurin tutkimusta, jota voidaan suoraan hyödyntää. Tällaisen tutkimuksen mahdollisuudet ovat oikeastaan lähes rajattomat. Toiminnan laajentuminen edellyttää kuitenkin asennemuutosta niin tutkimuksen hyödyntäjien ja kuin sen tekijöidenkin piirissä. On ymmärrettävä, että Tekes, Nokia tai jokin ministeriö ei ole kiinnostunut rahoittamaan tutkimusta, joka liittyy venäjän substantiivien painotyyppien historiaan. Sen sijaan Tekes tai Nokia rahoittavat varmaan mielellään tutkimusta, jossa selvitetään venäläisen nuorison tapoja hyödyntää uutta informaatioteknologiaa. Opetusministeriö saattaa tukea puolestaan tutkimusta, jossa selvitetään, mitä oppimisen psykologisia esteitä venäläisillä on suomalaisissa kouluissa.

Tutkimusrahoituksen tulevaisuus

Tutkimuksen rahoituksessa, erityisesti tutkijakoulutuksessa joudutaan tulevaisuudessa ottamaan huomioon paitsi tieteen kehittymisen näkökohdat, myös yhteiskunnan tarpeet. Tämän vuoksi tutkimuksen kattavuuteen joudutaan kiinnittämään erityistä huomiota. Toisaalta perustutkimuksen ja nopeasti hyödynnettävän tutkimuksen keskinäinen suhde on punnittava uudestaan: valtion rahoitus suunnattaneen jatkossa takaisin tutkimuksellisen kivijalan rakentamiseen ja nopeasti hyödynnettävää tutkimusta rahoittavat entistä enemmän ne, jotka käyttävät hyväkseen tutkimuksen tuloksia. Kulttuurin tutkimuksen pääpaino pysynee tulevaisuudessakin perustutkimuksessa, jonka luoma inhimillisen tietämyksen kasvupohja nähdään entistä tärkeämmäksi. Samaan aikaan myös nopeasti hyödynnettävä tiettyihin erillisyyksiin keskittyvä tutkimus lisääntyy merkittävästi; ainakin osa alan tutkijoista suuntaa tutkimusaktiiviteettiaan näihin aiheisiin. Tämänkaltaiselle tutkimukselle löytyy uskoakseni myös halukkaita uusia rahoittajia niin elinkeinoelämän kuin julkishallinnon piiristä.

Uskoani kulttuurin tutkimuksen merkityksen kasvuun vahvistaa Amerikasta kantautunut tieto. En tarkoita järkyttäviä terroritekoja, jotka nekin tietysti nostavat esiin monen muun ajatuksen ohella myös pohdinnat kulttuurin tutkimuksen merkityksestä. Tarkoitan erästä tapahtumaa maailmankuulussa MIT:ssä, Massachusetts Institute of Technology:ssa. MIT sai vuonna 1999 historiansa suurimman lahjoituksen, jonka suuruus oli 100 miljoonaa dollaria. MIT päätti käyttää tuosta summasta : osaa eli 75 miljoonaa dollaria humanististen ja sosiaalitieteiden kehittämiseen. Meillä Suomessahan on tapana matkia USA:n tiedepoliittisia ratkaisuja. Ottakaamme oppia myös siitä, mitä MIT teki.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston venäjän kielen ja kirjallisuuden professori sekä Suomen Akatemian yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksen toimikunnan puheenjohtajana. Kirjoitus perustuu alustukseen Kulttuuri 2001 -tapahtumassa 27.9.